

İDİL - URAL BÖLGESİNDE YAŞAYAN TATAR TÜRKLERİNİN TOPLUMSAL YAPISI İLE KÜLTÜR VE AİDİYET SORUNSALI

HACI MURAT TERZİ*

Öz: Toplumsal yapıyı anlayabilmek için “kültürel bellek” ve “toplumsal değişim” kavramlarının izini sürmek gerekmektedir. Sosyokültürel bir ürün olan toplumsal hafıza ile bağımlı/bağımsız değişkenlerden oluşan ve karmaşık bir süreç içerisinde şekillenen toplumsal değişim kavramlarının her biri tarihsel özellik arz eder. Bu bağlamda toplumsal hafızanın ve değişimin bir bütünü olarak ortaya çıkan toplumsal yapı, nesiller boyunca toplanan bilgi ve birikiminin tarihsel süreç içerisinde çeşitli değişimlere uğrayarak sürekli hatırlanışı olarak tanımlanabilir. İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatar Türkleri kendi tarihleri boyunca aynı coğrafyayı paylaştıkları toplumlarla birlikte yaşamının yollarını aramışlardır. Etnik kimliklerin çeşitliliği ve beraberinde getirdiği çatışmaların en yoğun olduğu dönemlerde bile Tatar Türklerinin birlikte yaşam arayışı devam ederken Tatar Türk toplumsal yapısının ve kültürünün muhafazası için çeşitli mücadele ve savaşlar da verilmiştir. Özellikle bu coğrafyada toplumlar, bazen kaynaştırılarak bazen de ayrıştırılarak çeşitli suni ve politik coğrafi sınırlar içerisinde azınlık kimliklere dönüştürülmüşler, çoğu zaman bir problem nazarıyla bakılan siyasi enstrümana dönüşmüşlerdir. Günümüz Rusya Federasyonu içerisinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte tüm federasyonda olduğu gibi İdil-Ural bölgesinde de yeniden gündeme gelen kültür ve aidiyet arayışları, Rusya içerisinde hem nüfus hem de nüfuz olarak önemli bir yer teşkil eden Tatar-Türk milletini de etkilemiştir. Bu çalışma ile bölgede yüzlerce yıldır farklı toplumlarla kesintisiz etkileşim sonucu demografik ve toplumsal değişim içerisinde olan Tatar-Türk kültür ve kimliğinin araştırılması amaçlanmıştır. İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatar-Türk kültür ve kimliğinin araştırıldığı bu çalışma nitel veri toplama yöntemleri kullanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İdil-Ural, Tatar-Türkleri, Kültür, Kimlik Sosyolojisi, Kültürel Bellek, Toplumsal Değişim, Aile, Dil, Din

THE SOCIAL STRUCTURE OF TATAR TURKS LIVING IN VOLGA-URAL REGION AND THE PROBLEM OF CULTURE AND IDENTITY

ABSTRACT: In order to understand the social structure, it is necessary to trace the concepts of "cultural memory" and "social change". Each of the concepts of social memory, which is a sociocultural product, and social change which is composed of dependent / independent variables and shaped in a complex process, has historical characteristics. In this context, the social structure that emerges of social memory and change can be defined as the constant remembering of accumulated knowledge with

* Dr., Araştırmacı, hacimuratterzi@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0788-2216,

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 02.11.2020, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 10.11.2020),
Doi: 10.47089/iuad.820020

various changes in the historical process. Tatar Turks living in the Volga-Ural region have sought ways to live with the societies with which they have shared the same geography throughout history. Even in the periods of conflict which caused by diversity of ethnic identities Tatar Turks sought for continuity of life together, while various struggles and wars were made for the preservation of Tatar Turks' social structure and culture. Especially in this geography, societies have been transformed into minority identities within various artificial and political geographical boundaries, sometimes by being merged and sometimes separated. Such approach turned into a political instrument that is often regarded as a problem. With the collapse of the Soviet Union, search for culture and structure in the Volga-Ural region has affected the Tatar-Turkish nation, which has an important place in Russia Federation both in terms of population and influence. This study aims to investigate Tatar Turks' culture and identity, which has been demographic and social change through interaction with different communities in the region for hundreds of years. This study which investigates Tatar-Turks' culture and identity living in the Volga-Ural region was prepared using qualitative data collection methods.

Keywords: Volga-Ural, Tatar-Turks, Culture, Sociology of Identity, Cultural Memory, Social Change, Family, Language, Religion

Giriş

Bir toplumu oluşturan tüm fertlerin asgari düzeyde ortak değerler etrafında buluşması ve ortak kültürü paylaşması esastır. Kültür ve kimliklerin nasıl olacağını, zaman içerisinde aidiyet duygusunu ortaya çıkaran mekânsal değişiklikler ile çeşitli sebeplerden ötürü farklı toplum ve onların kültürleriyle yaşanan etkileşimler belirler. Bu doğal, olması gereken ve insanlık tarihi boyunca süregelen bir değişimdir. Ancak tarihsel süreç içerisinde bazı toplulukların bu doğal gidişatı bozabilecek, sekteye uğratabilecek veya sera etkisi yaratarak hızlandırabilecek bazı tabii olmayan durumlarla karşılaştıkları görülmektedir. Savaşlar, göçler (zorunlu veya isteğe bağlı), ideolojik toplumsal değişiklikler vb. Bu durumda toplumun neredeyse tamamı az veya çok bir değişim içerisine girer ve toplumu oluşturan gruplar arasındaki çeşitli farklılıklar ortaya çıkmaya başlar. Bu yüzden toplumlar kendileri açısından oluşturdukları ortak kültürlerini koruyabilmek adına çeşitli mekanizmalar geliştirirler. Devlet denilen olgu bu koruyucu mekanizmalardan biridir. Devlet yapılanmalarını oluşturan toplumların en temel hedeflerinden birisi de kültürel değerlerinin korunması mücadelesidir. Bu mücadele zaman zaman savaşlara da yol açabilmektedir (Budak, 2020, s. 100-102). Bazen devlet (dış, koruyucu kabuk) ortadan kalksa bile iç mekanizma savunmasız bir şekilde bir süre daha çalışmaya devam eder. Bu durum bazı toplumlarda devletin ortadan kalkmasından çok kısa bir süre sonra son bulsa da bazı toplumlarda yüzyıllar boyu devam edebilir.

Mezkûr toplum modellerine bakıldığında Tatar Türk toplumunun kendine has özellikleri olduğunu söylemek mümkündür. Zira Tatar Türkleri bazen devletli bazen devletsiz dünyanın neredeyse tamamında öz kültürünü muhafaza ederek günümüze taşıyabilen ender topluluklardandır. Günümüz Tataristan'ı ise

hem sonradan bir araya getirilmiş topluluklardan oluşması hem de işgal ve göç yoluyla kazanılmış çok farklı kültürlerin bir arada yaşamak zorunda bırakılması bakımından dünyadaki nadir ülkelerdendir.

Ağırlıklı olarak Rusya Federasyonu içinde Tataristan Cumhuriyeti ve çevre bölgelerinde yaşayan Tatar Türklerinin, Rusya'nın çok milletli yapısı içerisinde yoğun nüfusu, kültürel etkisi ve tarihsel süreç içerisinde kısmi ve çeşitli değişim süreçlerinden geçen kimlikleri bilimsel açıdan önemli bir araştırma konusudur. Ayrıca Türk ve Rus kültürünü bir arada barındırması bakımından üzerinde durulması gereken bir husustur. Zira bir kısım Avrasyacı Rus düşünür Altın Orda dönemi Tatar Türk hâkimiyetinin çok olumlu yönlerinden bahseder. Özellikle Pyotr Savitski günümüz Rusya'sının devletleşmesinin ancak Tatar Türk kültürü etkisiyle mümkün olduğunu şöyle dile getirir: *“Tatar hâkimiyeti olmasaydı Rusya diye bir devlet de olmazdı...bu yönüyle Rusya, Hanların mirası üzeredir. Cengiz'in ve Timur'un fikirlerinin takipçisidir... Bozkır halklarını birbirine bağlayan, köklü bir geleneğin taşıyıcısıdır”* (Savitski, 1997, s. 29).

Tatar Türk toplumunun Rusya toplumu içindeki yerini, Tatar kültür ve kimliğiyle ilgili ilk çalışmaları tarihte “Ceditçi”¹ ve “Kadimci”² aydınlar ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalar, Tatar Türklerinin tarih şuuru ve dil ekseninde millet ve milliyet kavramlarının tartışılması/araştırılması şeklinde gerçekleşmiştir.

Tatarların başta Tataristan olmak üzere halen yoğunluklu olarak yaşadıkları bölgelerdeki mevcudiyetleri 4. yüzyılda Hunların İdil (Volga) boylarına yerleşmeleriyle başlar. Hun egemenliğinden sonra bu bölgede birbiri ardına Köktürkler, Hazarlar, Bulgarlar ve Kıpçaklar gibi Türk boylarının, bunları müteakiben de Altın Orda gibi şeklen Moğol fakat esasta Türk olan bir imparatorluğun hâkimiyetlerinin yerleştiği görülmektedir (Kurat, 1972, s. 13).

Altın Orda hâkimiyetinin çözülme devrinde Kırım, Kazan, Kasım, Astrahan ve Sibir hanlıkları kuruldu. Bu Hanlıkların en mühimleri şüphesiz Kırım ve Kazan hanlıklarıydı (Devlet, 2012, s. 190). Moskova'ya coğrafi yakınlığı ve önemli ulaşım yollarına sahip olması sebebiyle Ruslarla en çetin mücadeleyi Kazan Hanlığı verdi. Rusların 1552 yılında Kazanı ele geçirmesiyle birlikte bölgenin esas yerli unsurlarından başta Tatar Türkleri olmak üzere diğer Türk ve Müslümanlar, hatta Hristiyan Çuvaşlar için esaret yılları başlamış oldu.

¹ **Ceditçilik:** Rusya'daki İlk Türk aydınlanma hareketidir. Dil ve din eğitim-öğretiminin modernleşmesini savunan bir uyanış hareketidir. Bkz, İbrahim Maraş, “İdil Ural Bölgesi Müslümanları ve Ceditçilik Düşüncesi”, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları No:20, Isparta, 2007, s.569-580; Nadir Devlet, “İsmail Bey Gaspıralı”, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990,s. 9.

² **Kadimcilik:** Ceditçiliğin karşısında saf alan, Rusya ve Ruslara karşı daha radikal tutum sergileyen ve eğitim hayatının eski usullere göre değişmeden devam etmesini savunuyordu. Bkz, B. Tümen Somuncuoğlu “Çarlık Rusyası Dönemi Türkistanı'nda İslam ve Modernleşme” TSA / YIL: 18 S: 2, Ağustos 2014, s. 234.

18. yüzyıldan itibaren Rusya’da, Batılılaşma hareketleri ve sonrasında oluşturulmak istenen “Avrupalı Rus Devleti” için engel görünen “Doğulu Müslüman Türk” unsurların tasfiyesi veya asimile edilmesi yoluna gidilmesi görüşü ağır basmıştır. Becker’in aktardığına göre bu politikayı destekleyen Slavofil³ düşünürlerden V. Solovyev konuya dair şu ifadeleri kullanmıştır: “Rusya, tarihsel ve coğrafi kaderini Asya Göçebeliliğinin Avrupa’dan kovulmasında ve Avrasya coğrafyasının yerleşik batı uygarlığı için fethedilmesinde görmüştür” (Becker, 1991, s. 19). Bununla birlikte bu düşünce ve yaklaşımlara zıt görüşlerde ortaya çıkmıştır. Örneğin K. Leontyev’in başını çektiği bazı aydın ve siyasetçiler “Rusya’nın Avrupalı olmadığı ve olmaması gerektiği” görüşünü savunmuşlardır. Leontyev’e göre; Rusya sadece bir “Slav Ülkesi” değildir. Zira günümüz Rus kültürünü oluşturan öğeler arasında Slav kimliği kadar Tatar / Türk (Turan) kimliği de vardır. Leontyev, bunu şöyle ifade etmiştir; “Avrupa’ya karşı Rusya’yı manevi özgürlüğe kavuşturabilecek yegâne unsur, Doğu kültürüne ait Turanlı unsurlar olabilir” (Leontyev, 2007, s. 285).

Çarlık Rusya ele geçirdiği bölgelerdeki yerli halkları, başta Tatar Türkleri olmak üzere neredeyse tüm halkları Slavlaştırmak ve Hristiyanlaştırmak için çeşitli tedbirler almış ve türlü baskılar kurmuştur. Ancak Tatar Türkleri Çarlık Rusya’nın tüm baskılarına rağmen milli kimliklerini muhafaza etmeyi başaramışlardır. Bu durum 1917 yılında SSCB’nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) kuruluşuna kadar “Merkez Kültür” ile “Çevre Kültür” arasında bir çatışma şeklinde devam etmiştir. SSCB’yle birlikte sadece yeni bir sosyalist devlet ortaya çıkmamış, yeni bir kimlik de yaratılmıştır. Artık Tatar Türklerinin ve diğer yerli halkların Slav kültür ve kimliğinin yanısıra Sovyet toplumunun yeni kimliği olan “Homo Sovieticus”un (Sovyet İnsanı) giydirilmiş suni kültürü ile mücadelesi başlamıştır.

Tatar Türklerinin çarlık döneminde başlayan, SSCB ve günümüz Rusya’sında devam eden Türklükten çeşitli nedenler ile sıyrılması veya uzaklaştırılmasıyla yeni “Tatarcı” kimliğin oluşturulması ve özümsemesi durumu halen güncelliğini korumaktadır. Bu yüzden çalışmada bazen “Tatar Türkü” bazen de “Tatar” ifadeleri kullanılmıştır.

Tatar Türkleri, çok milletli Rusya’da yüzyıllar içinde çok farklı etkileşimlere maruz kalsalar da onları Rusya içerisinde yaşayan diğer halklardan ayıran ve istisnai yapan özellikleri vardır. Ancak günümüzde karşılaşılan en büyük problem, bu kültürel özellik ve ayrıcalıklarının devam ettirecek sosyal bilincin Tatar Türkleri arasında yeterince olmamasıdır.

Bu çalışmanın sorunsalı: 1- Tarihsel süreç içerisinde sürekli etkileşim halinde olan Tatar Türk kültür ve kimliği hangi süreçlerden geçmiştir? 2- Rusya

³ **Slavofil Düşünce:** Slav birliğini savunan düşünce şeklidir. Bkz, Sezgin Kaya ve Ömer Göksel İşyar, “Rus Yayılmacılığı ve Slavofil Düşüncenin Tarihsel Gelişimi” USAK, Cilt:4, Sayı: 8, ss. 25-49, 2009

Federasyonu'nun çok milletli yapısı içerisinde günümüz Tatar Türkleri, kültür ve kimlikleri bakımından hangi konumdadır?

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma için veri edinme aşamasında mezkûr sorulara cevap aranırken kitaplar, akademik dergi makaleleri, doktora tezleri, hükümet belgeleri veya raporları, arşiv belgeleri vs. üzerinden geniş literatür taraması yapılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Araştırmamızda kullanılacak olan kültür, kimlik, millet, aidiyet, kültürel bellek ve toplumsal değişim gibi kavramlar hakkında sayısız tez ve düşünce ortaya konurken, mezkûr kavramlarla ilgili tartışmalar günümüzde halen devam ettiği gibi yakın gelecekte de bunların özellikle sosyal bilimlerin temel konuları arasında yer alacağı düşünülmektedir.

Modern kitle iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi sebebiyle sosyal hareketlilik arttıkça etnik gruplar arasındaki etkileşim de artar ve bunun sonucunda etnik gruplar kendi kimlikleri ve aidiyetleri konusunda daha fazla bilinçlilik kazanır. Bununla birlikte giderek yoğunlaşan etkileşim, kültürlerin “ortak kültür”e evrilmesine sebebiyet verir. Böyle durumlarda etnik gruplar kimlik ve aidiyetlerini netleştirme veya yeniden belirleme ihtiyacını hissederek yaşam biçimlerini bir gelenek olarak tanımlamaya yani somutlaştırmaya yönelirler.

Kimlik, kültürel bellek ve toplumsal değişim kavramlarını doğru anlayabilmek için öncelikle “kültür” kavramına değinmekte fayda vardır.

1.1 Kültür

Kültür, bilgidен inanca, sanattan ahlaka, hukuktan örf ve âdetlere varana kadar, bireyin toplumun bir parçası olarak edindiği tüm yetenek ve vasıflardan oluşmuş karmaşık bütünüdür. Kısaca sosyal bakımdan öğrenilen ve bir toplumun bireyleri tarafından bölüşülen her şeydir. Kültür; insanın yarattığı hayat tarzı, yaşam biçimidir. Aslında öğrenilmiş tavır ve hareketlerin ve bunların sonuçlarının dış şeklidir.

Kültürü meydana getiren unsurlar belli bir toplumun üyelerince başkalarına aktarılır ve bölüşülür. Bütün bu ifade ve açıklamaların yanında kültürü, yaşam problemlerinin hazır cevapları olarak tanımlayan Allport gibi veya insanların hayat tecrübelerinden çıkarttıkları kuralların, usullerin, bunları destekleyen fikir ve değerlerin geliştirilmesi şeklinde nitelendiren Horton–Hunt gibi Batılı fikir adamları da mevcuttur (Dönmezler, 1994, s. 98).

Kültür, bir toplumun ilerlemesine, gelişmesine ve değişimine destek verebileceği gibi tam tersi bir rol de üstlenebilmektedir. Bir toplumun askerî, siyasi ve ekonomik gücü ne olursa olsun, kendi kültüründen gelen bir desteği olmadıkça, bu güç kalıcı olamamakta, üstünlüğünü yitirmektedir. Ekonomik, askerî, siyasi, teknolojik baskı altında kalan bir toplumun, bu baskıya karşılık

verebilmesi için de tek dayanak yine kendi kültürüdür. Kültür, bir toplumun kendini savunabilmek ve geliştirebilmek için sahip olabileceği en güçlü silah olagelmıştır ama en zayıf halka da yine kültür olmuştur. Bu durumda bir kültürün sahip olduğu özellikler sorgulanırken dikkate alınması gereken en önemli boyut, onun bu çift yönlülüğüdür.

“Kültür” kavramı, tanım gereği, artmayı, çoğalmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla ilk bakışta, gelişme ve değişmeyi temsil etmek dışında bir özellik taşıyamayacağı ileri sürülebilir. Bu noktayı, “şehir” kavramıyla birlikte ele alabiliriz. Bu durum bizim, kültürün fazla dikkati çekmeyen bir özelliğine açıklık getirmemize de olanak verebilir.

“Kültür” kavramı genellikle “medeniyet” kavramıyla eş anlamlı veya birbirini tamamlayan kavramlar olarak kullanılır. “Medeniyet” kavramının “Medine”den geldiği ve dolayısıyla “medeni” sözcüğünün “şehirli” demek olduğu dikkate alınır bu bakış açısında doğruluk payı olduğu kolayca görülür. Bu durumda kültürlü olmak bir bakıma şehirli olmakla eşleştirilmiş olmaktadır.

Kültür kavramına “hars” (sürülmüş tarla) diyen Gökalp’e göre kültürün temel unsurları; duygular, heyecanlar, zevkler ve inanışlardır. Bu yüzdendir ki ulusal nitelik taşıyan kültür başka bir ulusa aktarılamaz. İnsan toplumlarının bütün fertlerini birbirine bağlayan, yani kişiler arasında uyumu sağlayan kurumlar hars kurumlarıdır ve bu kurumların tamamı o cemiyetin “hars”ını oluşturur. “Medeniyet” ise Gökalp’e göre cemiyetin üst tabakasını başka cemiyetlerin üst tabakalarına bağlayan kurumlardır ve aynı türden kurumların bütünü medeniyet yani uygarlıktır (Gökalp, 1976, s. 33-35). Kısacası, kültürün toplumların iç gelişmesinden, medeniyetin ise kültürlerin karışmasından ortaya çıktığını savunur. Bu haliyle Gökalp’in Durkheim’in kültür ve medeniyet (uygarlık) ayrımını yaptığı teorilerinden etkilendiği açıktır.

Kültür, yaşamın ya da yaşamın belirli bir yolunu oluşturan her şeydir. Bu, bir grup insana ait tüm inanç ve değerleri, dili, gelenekleri, yemeği, kıyafet tarzını vb. şeyleri içerir. Birey kültürel kimliğini aslında kim olduğunu şekillendirmek ve tanımlamak için kullanır.

Kültür kavramının, günümüze kadar değişik dönemlerde ve farklı düşünürlere göre sayısız tanımı yapılmıştır. Ancak genel kabul görmüş tanımıyla kültür; ortak dil, ortak tarih, ortak din, ortak ahlaki değerler bütünüdür. Bu yönüyle ahlaki, edebî, toplumsal ve ruhsal boyutları olan kültürleri veya kültürel değerleri yargılamak, karşılaştırma ve sınıflandırma yapmak görecelidir (Parekh, 2002, s. 221).

Sovyet kültür bilim insanı M. Lotman’a göre kültür; her şeyden önce, toplumsal bir kavramdır. Bir birey belirli bir kültürün taşıyıcısı olabilir veya bu kültürün gelişimine aktif olarak katılabilir ancak doğası gereği kültür, dil gibi sosyaldır... (Lotman, 1999, s. 4). Lotman bütün insanlığın tek bir mekanizma olarak görülmesi gerektiğini ve ancak bu şekilde onun çeşitli yönlerini

anlayabileceğimizi öne sürmektedir. “Eğer bir sürü dana pırzolasını yan yana koyarsak, bir dana elde etmeyiz. Ama bir danayı kesersek, bir sürü dana pırzolası elde ederiz.” diyerek kültür ile ilgili bir sonuca varır. Tek etnik unsura dayalı bir toplumun günümüz dünyasında varoluşu bazı istisnalar dışında neredeyse imkânsızdır. Bunun sebebi ise, iletişim kanallarının ve ekonominin yerellikten çıkarak küreselleşmesidir (Parekh, 2002, s. 165).

1.2 Kimlik

Daha çok sosyal bilimlerde kullanılan “kimlik” kavramı, en genel tanımlamayla “bir bütünün parçası olmak” olarak ifade edilir. Kimliğin temelinde ise “özdeşlik” yani bireyin öz benliğinin farkına varması yatmaktadır. “Kimlik” kavramı, günümüzde en çok tartışılan kavramlarından biridir. Dolayısıyla ilgili alanlarda yapılan çalışmalara katkı sağlaması bakımından kimlik kavramı büyük önem arz etmektedir. Kimlik (identity) terimi, Latince’de aynılığı ve sürekliliği içeren "idem" kökünden türetilmiştir. Türkçe’de ise kimlik, "kim" soru kökünden türetilmiştir ve zorunlu bir mensubiyeti (aidiyet), aynı olmayı, tek olmayı, hangi kişi olmayı ifade eder (Aydoğdu, 2004, s. 117). Bu manada kimlik, ne olduğumuz ve nasıl tanındığımızla ilişkilidir. Bununla birlikte kimlik, kendisini güven içerisinde yaşatabilmek için “farklılığa” ve “ötekiliğe” ihtiyaç duyar.

Gleason’a göre kimlik, 1950’li yıllarda yoğun olarak kullanılmaya başlanan “Ben kimim?” ve “Ben nereye aidim?” sorularıyla bağlantılı bir kavramdır (Gleason, 2006, s. 194). Weeks ise kimliğin, bireyin ötekiyle arasında aynı ya da farklı noktalar bağlamında değerlendirilebilecek bir aidiyet problemi olduğunu savunur (Weeks, 1998, s. 85).

Kültürel kimlik ise, bireyin kendisini cinsiyet, millet, etnisite ve din gibi çeşitli kültürel sınıflamalar ile tanımlaması veya ona ait olduğunu hissetmesi anlamına gelmektedir. Kültürel gelenekler; dil, miras, kurallar ve örfler gibi toplumsal bilgi ile oluşur. Bütün bunların yanında bireyler, kültürel kimliklerini anlamlandırmakta zorlanabilir ve başkaları tarafından daha fazla kabul görmek için kendi kültürlerinin tamamını veya bir kısmını reddedebilirler. Bazı bireyler için kültür, içine doğduğu toplumdan kendisine miras kalandan ziyade kendi oluşturduğu suni birlikteliklerle ilgilidir. S. Huntington’un dediği gibi aslında kimlik “benliğin anlamı”dır. Öz farkındalık olmadan ise “kendini tanıma ve anlama” olamaz. Birey öncelikle kendini tanır ve kendinden yola çıkarak çevresi hakkında çıkarımlar yapar ve buna göre kendi aidiyetini oluşturur. Bireysel öz bilincin oluşması için toplumsal çevrenin varlığı şarttır. Bireysel kimlik, başka bireylerle iletişim kurma sürecinde, çeşitli toplumsal faaliyetlere katılmanın etkisiyle oluşur.

1.3 Kültürel Bellek ve Toplumsal Değişim

Kültürel Bellek, kültür ve kimlik arasındaki ilişkiyi ortaya koyma girişimidir. Bellek tarihî olarak ne kadar geriye götürülebilir ise sorunları daha geniş ve

genel bağintıların ışığında görmeye yardımcı olabilir. Toplumu birbirine bağlayıcı yapı olarak adlandırdığımız kültürün temel ilkesi sürekli tekrarlanmasıdır. Sözlü aktarımdan yazılı aktarıma geçilmesiyle birlikte tekrarlama eyleminden yorumlama ve hatırlama eylemine geçilmiştir (Assman, 2001, s. 24).

Bellek denince aklımıza ilk önce insan ve bunun psikolojik boyutu gelir. Ancak belleğin içindekiler, bunların bellekte saklanması ve ortaya çıkışı, hepsi sosyolojik bir veridir. Yani insan sürekli olarak insanı çevreleyen dış unsurlardan etkilenmektedir. İçinde bulunulan toplumsal ve kültürel çevre belleğin gelişimini, algıları etkilediği gibi etkilemektedir (Assman, 2001, s. 25). Kültürel bellek, insan belleğinin dış boyutunu oluştururken toplumun değerleriyle anlamlı bir bütün oluşturabilen her şey kültürel bellekte yerini bulur. J. Assman'a göre hatırlama bir kültürdür ve kültürel bir eylemdir. Geleneğin oluşumu her şeyden önce geçmişle ilişki çerçevesinde kazanılmış bir "kimlik" ile bütündür (Assman, 2001, s. 54). Hatırlama ve kimlik nesneleştirilmiş simgeler aracılığıyla kuvvetlendirilir. Törenler, danslar, anlatılar, giysiler, resimler, şarkılar, ninniler ve mekânların hepsi birer simgedir. Assman, belleğin ömrünün kırk yıl olduğunu söyler. Dolayısıyla kültürel belleğin muhafazası ve hatırlanabilir kılınması için bir sonraki nesle aktarılması gerekmektedir.

Kültürel bellek gerçek tarihten ziyade, hatırlanan ve hatırlandığı kadarıyla anlatılan tarihe önem verir. Anlatılanlar efsaneleşir ve "temel/asıl ve kurucu" bir niteliğe bürünür (Assman, 2001, s. 58). Kültürel belleğin muhafazası için her zaman özel anlatıcılara ihtiyaç duyulmaktadır. Anlatıcının asıl işlevi kültürel hafızayı korumaktır. Türk dünyası için önemli bir yere sahip olan Dede korkut hikayeleri bunun en güzel örneklerindedir.

Kültürel belleğin muhafazası için gelecek nesillere aktarılması, aktarılması için de zamansal ve mekânsal birliktelik gerekmektedir. Bu aktarım; bayramlarla biçimlendirilen, bölünen zaman ve ortak mekanlarda gerçekleştirilen ritüeller yoluyla düzene sokulmuş olur. Zamana ritim kazandırarak gündelik yaşamın içerisinde bu aktarım kendisine yer bulur. Kültürel belleğin korunabilmesi için gerekli olan mekânın aslında zamandan daha kalıcı olduğunu ve onları algılamamızın bizlere bağlı olduğunu ifade eden Halbwachs'e göre anıları oluşturmak için mekânı kullanırız. Yani bir şeyi hatırlamamız onu çerçeveleyen koşullara bağlıdır (Halbwachs, 2016, s. 126). Toplumsal kimliğin oluşumu kolektif bellekle doğrudan ilişkilidir. Zira kolektif kimliğin inşasında ortak bir geçmiş vurgusu ve kurgusu yapılmaktadır. Bu bir anlamda tarih yazma etkinliğidir. "Kimlik, aidiyet, tarih ve ideoloji olguları, bellek vasıtasıyla birbirine bağlanır." (Bilgin, 2007, s. 35). Dolayısıyla kültürel bellek hem birey hem de grup kimliğinin inşasında vazgeçilmez bir araç olmaktadır.

Toplumsal değişimle ilgili organizmacı, evrimci ve çatışmacı kuramlar gibi farklı sosyolojik gelenekler ve onu farklı şekillerde tanımayan kuramcılar

olmakla birlikte temel olarak toplumsal değişimin bir sosyal yapı içinde gerçekleştiği konusunda fikir birliği söz konusudur. Toplumsal değişim, toplumu oluşturan unsurlardan birinde veya birkaçında gerçekleşen farklılaşmaların toplumu oluşturan yapıya etki etmesidir. Kısaca toplumsal değişim toplum yapısının ve toplumsal davranışların zaman içerisinde değişmesi olarak nitelendirilir. Bununla birlikte toplumsal değişimin manası öncelikle sosyal oluşumun konumu ve durumuyla ilintilidir. Sonrasında ise zamana bağlı olarak değer ve normlar değişir.

Toplumun belirli bir özelliğinin iyiye doğru yönelmesi “ilerleme” olarak nitelendirilirken, birden fazla alanda olan ilerlemeye ise “gelişme” denir. Toplumun yavaş yavaş mükemmelere doğru gelişmesi olarak nitelendirilen “evrim” her zaman vuku bulmaz. Nitekim kaçınılmaz ve süreklilik arz eden toplumsal değişim toplumdan topluma farklılıklar gösterir. Nüfus, dil, din, coğrafya, ideolojiler, teknoloji ve buna bağlı olarak gelişen kitle iletişim araçları toplumsal değişime etki eden faktörlerdir. Dolayısıyla toplumsal değişime etki eden faktörlerin bu kadar fazla olması değişimin boyutunun ölçülebilmesini zorlaştırmaktadır. Ancak toplumsal değişimin evreni, vadesi, hızı, yönü, içeriği, neticesi ve amili (yapı ve aktör) tespit edilebilir.

Toplumsal değişimin hızına bağlı olarak bazen toplumsal bunalım ve çatışmalar ortaya çıkabilmektedir. Bunun neticesinde ise birey ya da grupların toplum normlarına uymama veya dışına çıkma gibi bir “sapma” veya “anomi” meydana gelebilmektedir.

Özellikle 1990’larla birlikte dünya hızlı bir şekilde bunalım ve çatışma ortamına girmiştir. Tüm dünyada olduğu gibi yıkılan SSCB sonrası Rusya’da, kimlik ihtiyaçlarını doyumak üzere kimlik arayışı olarak nitelenebilecek akımlar ortaya çıkmıştır. Rusya’da ve yoğunluklu olarak İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatar Türkleri de bu arayışın içinde yer almışlardır.

2. Tatar Türklerinin Toplumsal Yapısı İle Kültür Ve Aidiyet Sorunsalı

Rusya devlet geleneği 1552 yılında işgal edilen Kazan Hanlığı üzerine inşa edilmiştir (Karamzin, 2010, s. 134). Petro’dan 1914 yılına kadar coğrafi olarak (günlük 83 km²) hızla genişleyen Sovyet döneminde de bu geleneği sürdüren Rusya, sadece coğrafi olarak değil, sosyolojik olarak da genişlemiş ve çeşitli evrelerden geçerek yoğunluklu olarak İdil-Ural bölgesinde yaşayan Tatar Türklerinin de dahil olduğu toplumun tamamında kültürel değişime sebep olmuştur. Toplumu ortak ve üst Rus kültür ve kimliğinde buluşturmanın yolları aranmış ve bunun için çalışmalar yapılmıştır. Ancak yaşanan bu süreçle ilgili tersini düşünen Kuprin şu ifadeleri kullanmıştır; “Doğrusunu söylemek gerekirse, Rus halkı diye bir şey yoktur. Ve hiçbir Rusya! ...Var olan birkaç milyon kilometrekare mekân, birbirinden gayet farklı yüzlerce milletler, binlerce diller ve dinlerdir. Ve eğer bilmek istiyorsanız, ortak olan hiçbir şey” (Soltan, 2001, s. 64).

Kültür ve aidiyet sorunları dünyada pek çok ülkede olduğu gibi Rusya Federasyonu'nda da güncelliğini devam ettirmektedir. Kimlik ve aidiyet, millet ve milliyetçilik olgularını tetikleyerek çoğu kez çatışmaya dönüşmüştür. SSCB'den sonra ikinci bir dağılmanın önüne geçilebilmek için “Rusya Milleti” oluşturma fikri ortaya atılmıştır. Aslında SSCB döneminde kısmen uygulanan bu modelin temeli Alman ekolüne⁴ dayanmaktadır. Zira Almanlar 1800’lü yılların başlarından itibaren milliyetçilik akımının da etkisiyle kan bağına dayalı bölünük Alman devletlerini bir araya getirerek büyük Almanya’yı kurmayı hedeflemişlerdir (Doğan, 2019 s 4-5). Ancak zaman içerisinde bu fikirlerin uygulamada Fransız ekolüne⁵ yani ulus modeline dönüştüğü görülmektedir. Bu model Rus tarihi ve coğrafi bütünlüğü içerisinde ortak Rus dili ve kültürünü oluşturacak ama aynı zamanda Ortodoks kilisesini de reddetmeyecek şekilde tasarlanmıştır. Böylece bireyin, siyasi bir bütünleşmeden ziyade, Rusyalı kimliğine kuvvetli aidiyet hissetmesi ve zaman içerisinde devlet ile bütünleşmesi hedeflenmiştir. Ancak Huntington 1993 yılında yayınlanan “Medeniyetler Çatışması” konulu makalesinde; Rusya’yı “bölünük ülke” (Huntington, 1993, s. 22) şeklinde nitelendirmiştir. Ona göre, bölünük ülke toplulukları kültür ve kimlik olarak da bölünmüştür ve bir araya getirilmesi mümkün değil veya çok zordur.

Rusya'nın genelinde yaşanan ve Tatar Türklerini de ilgilendiren bu toplumsal problemin çözüme kavuşturulabilmesi için aslında ilk olarak şu soruya cevap verilmesi gerekir: “Tatar kimdir?” Bu soruyu daha iyi anlamak için aslında ilk olarak Tatar Türklerinin tarihsel süreçte etkilenmiş oldukları “Rus”, “Sovyet” ve “Rusyalı” kimlikleriyle olan serüvenine bakmak gerekmektedir.

Şüphesiz Rusya Federasyonu döneminde oluşan yeni siyasal, ideolojik ve toplumsal koşullar; Tatar Türklerinin kimlik süreçleri üzerinde dönüştürücü etkiler yaratır. Ama öncesinde Sovyet iktidarının 1920 yılından itibaren “Müslümanlık” ve “Türklük” karşıtı saldırgan uygulamalardan bahsetmek gerekir. Bu uygulamalar sonucunda Müslüman Tatar Türk kimliği büyük yara alır ve baskılanır.

Sovyet ve Marksist ideolojik karşıtlık bahaneleriyle başlatılan kovuşturmalar sonunda Tatar Türklerinin cami, medrese ve okulları kapatıldı, malları gasp edildi, din adamları ve aileleri tutuklandı veya sürgüne gönderildi. Birçok tarihi el yazması ve dinî kitaplar da yok edildi. Böylelikle “Bulgar” kimliğinin tutunabileceği zemin de ortadan kaldırıldı (Frank, 1998, s. 178-179). 1927 yılında Arap alfabesinden Latin alfabesine geçilir. Böylelikle Tatar Türk kültür ve dili tarihsel birikiminden sadece birkaç yıl içerisinde koparılır. Müslümanlık

⁴ **Alman ekolüne göre;** millet kavramının temelinde kan bağı, ortak dil, kültür ve etnisiteye dayalı bir topluluğa ait olma fikri yer almaktadır.

⁵ **Fransız ekolüne göre;** millet kavramının temelinde, belirli coğrafi sınırlar içerisinde beraber yaşama isteği ile ortak dil, kültür ve vatan sevgisi yatmaktadır.

ve Türkçülük kavramları gericilik sayılmaya başlar. Böylece Müslüman, Bulgar, Tatar ve Türk kavramlarından bir tek geriye Tatar etnik adı bırakılır. Ama Tatar Türkleri hala çok kalabalık ve etkilidirler. Dolayısıyla önce coğrafi isimlendirmelerle Kazan, Astrahan, Kırım ve Sibirya Tatarları olarak, akabinde ise dinî inanışlarına göre listelenirler. 1944 yılında Nazilerle iş birliği suçlamasıyla topyekûn sürgün edilen Kırım Tatarları bu listeden silinir ve sonraki nüfus sayımlarında Kazan Tatarlarının içinde sayılmaya başlarlar, böylece onların etnik taleplerinin önüne geçilmiş olur (Frank, 1998, s. 6).

Sonraki yıllarda ise Tatar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Tatar Türklerinin tamamını temsil eden bir etnik birim olarak sunulur ve böylelikle Tatarların geçmişinin, kültür ve aidiyetinin nasıl yorumlanacağı hususunda birtakım gelgitler yaşanır. Genellikle Tatar tarihçileri, Mercani'nin mirası olan ve Sovyet tarih anlayışı ile çelişmeyen “Tatarcı” görüşleri savunmaya devam eder.

1938 yılında Rusçanın öğretilmesi bütün okullarda zorunlu kılınır. Yine aynı yıl Tatarcada dahil olmak üzere Sovyet halklarının çoğunun alfabesi Latineden Kiril alfabesine çevrilir. Böylelikle ikinci bir defa Tatar dil ve kültür birikimi yara alır. Bu arada Rus milliyetçi görüşü özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet devletinin Nazi Almanya'sı ile savaşı yıllarında belirgin duruma gelir. Özellikle etnik Rus halk kahramanları yüceltilerek propaganda malzemesi haline getirilir. Sonraki yıllarda ise Sovyet tarihçiliği bir büyük tarihsel şaşırtma yaparak Rusya'daki bütün halkların “Tatar-Moğol boyunduruğu”na karşı “halkların dostluğu” temasına uygun bir şekilde büyük Rus halkı önderliğinde omuz omuza mücadele ettiği yalanını okullarda verilen tarih dersleri aracılığıyla tüm Rusya toplumuna dayatır (Halperin, 1982, s. 311-315).

1946 yılında Tatar halkının etnik kökeni meselesi üzerine yapılan bilimsel toplantıda;

Kazan Tatarlarının etnik köken bakımından İdil Bulgarlarından geldikleri,
Sadece dilsel açıdan Kıpçaklaşmış olduklarını,
Altın Orda ve Kazan Hanlığı Tatarları ile hiçbir ilişkileri bulunmadığı,
sonucu ilan edilir.

1948 yılında yayınlanan “Tatar ÖSSC Tarihi İçin Malzemeler” adlı derlemede ise aslen İdil Bulgarları kökenli olan yerli Kazan Tatarlarının zalim Moğol-Tatar hanları altında ezildikleri ve İvan'ın Kazan'ı almasıyla kurtuldukları, böylelikle halkının “asalak ve yobaz” Altın Orda ve Kazan Hanlığı'na karşı Ruslarla yan yana savaştıkları iddia edilir. Resmi makamlarca da onaylanan bu teori bundan sonra Tatar Cumhuriyeti'nde basılan tarih kitaplarının temelini oluşturur.

Tarih kitaplarında Hristiyanlık ve Rusların Hristiyanlığı kabulüyle alakalı konulara değinilmesine karşın Rusya topraklarında Hristiyanlıktan çok daha

önce inanılan İslam dininin tarihi neredeyse yok sayılır. Nadiren bahsedilen konularda ise Müslüman ve Türk halkları genellikle saldırgan ve gerici olarak nitelendirilir. Bu saldırgan ve gerici unsurların bertaraf edilmesi için devletin mecburen tedbirler almak zorunda kaldığı belirtilir (İzmaylov, 2002, s. 64-67). Böylelikle Tatar Türklerinin kendi tarihleriyle paradoksal duruma düşmeleri ve kendi tarihlerinden utanç duymaları ve nefret etmeleri sağlanır. Bu tür tarih öğretimine maruz kalan Rus çocuklarının Rus halkının diğer halklardan üstün olduğuna inandırıldığına, Tatar Türk çocuklarının ise bu aşağılanmaya maruz kalmamak için okula bile gidemeyecek derecede sosyal problemlerle karşılaşmak zorunda bırakıldığına ve özgüvenlerinin ellerinden alındığına özellikle değinmek gerekir.

1960'lı yıllardan sonra bazı Tatar Türk aydınlar “Mirasa Saygı” hareketini başlatırlar; bu doğrultuda Tatarlarda ana dilinin durumu, eğitim, bilim, kültür, tarihçilik ile ilgili sıkıntılar gündeme getirilir. Sovyet dönemi resmî tarih anlayışını sorgulamaya başlanır. Perestroyka ile başlayan canlanma hareketiyle Sovyet döneminde zorla unutturulan birçok tarihçi, yazar vb. önemli simaların varlığı tekrar hatırlanır ve onların mirası yeniden keşfedilir.

Kendisi de aslında “Bulgarcı” olan tarihçi Ebrar Kerimullin'e göre “Tatar” kavramını terk edip “Bulgar” kavramını benimseyen tarihçilerin büyük bir kısmı, Sovyet döneminde Tatar kavramının kötü imajından dolayı bu kavramı kullanmayı tercih ederler. 1988'de Kazan'da Bulgar el-Cedit derneği kurulur ve aynı yıl “Biz Bulgar'ız!” mitingi düzenlenir. Aynı derneğin organizasyonunda 1990'da bir kurultay toplanarak Bulgar Milli Kongresi6kurulur.

Kongrenin programı, amaçları ve talepleri şu şekildedir;

Tatar adının yerine Bulgar adının kabul edilmesi,

Bulgar adının millet adı olarak pasaportlara geçirilmesi,

Bulgar halkının millet ve devlet olarak yeniden canlanması,

Eski Bulgar şehri harabelerinin Bulgarların kutsal mabedi olarak kullanılmak üzere siyasi ve idari açıdan özerk bir bölge haline getirilmesi,

Başkurtların “Doğu Bulgarları” olarak kabul edilmesi,

Tataristan ve Başkurdistan cumhuriyetlerinin birleştirilerek “Bulgar İli” devletinin kurulması.

Hem kendi döneminde hem de günümüzde Bulgarcılığın, Tatarcılık gibi Tatar Türk toplumunun sınırlı bir kısmını etkisi altına aldığını ve aşırılıkçı bir akım olarak kaldığını belirtmek gerekir.

⁶ **Bulgar Milli Kongresi:** Detaylı bilgi için bkz: Bulgarskiy Natsionalnyy Kongress, Tatarskaya entsiklopediya, s. 489-490.

Görüldüğü üzere kültür, kimlik ve aidiyet arayışları, Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi sınırlı da olsa günümüzde de devam etmektedir. Şimdi ise son yıllarda yaşanan olaylara ve yaşanan süreçlere odaklanacağız.

2.1 Nüfus

Rusya Federasyonu'nda yaşayan halklar arasında demografik yapısı bakımından en karmaşık toplulukların başında Tatar Türkleri gelmektedir. Tarihsel, politik ve ekonomik şartlar Tatar Türklerinin dağınık ve kendi topraklarında azınlık durumunda olmalarına yol açmıştır. Tatar Türklerinin yoğunluklu olarak yaşadıkları bölgeler, 1920 yılında kurulan Tataristan Cumhuriyeti'nin sınırları dışında bırakılmıştır. Ayrıca 1921-1922 yılları arasında yaşanan açlık ve sonraki dönemde yaşanan sanayileşme sonucunda Tatar Türklerinin büyük şehirlere göç etmesi demografik çözülmeye yol açmıştır. Benzer şekilde dağınık olarak Tataristan'ın dışında yaşayan Tatar Türkleri de benzer şekilde Rusya Federasyonu'nun çok farklı köşelerine savrulmuşlardır. Günümüzde Tatar Türklerinin nüfusunun kesin olmamakla birlikte 7 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Tatar Türklerinde doğurganlık oranları Rusya Federasyonu ortalamasının üstündedir. Ayrıca doğurganlık oranı şehirlere göre kırdan daha fazladır (Aksoy, Maraş, & Türkoğlu, 2003, s. 10). Rusya genelinde yapılan son nüfus sayımlarında Tatar Türkleri; Tatar, Kreşen (İdil boyundaki Hristiyan Tatarlar), Nogaybek (Çoğunlukla Çelyabinsk bölgesinde yaşayan Hristiyan Tatarlar), Mişer ve Sibir Tatarları olarak sayılmaktadır. Tatar Türklerinin bu şekilde bölünmesi Tatar Türkleri tarafından tepkiyle karşılanmaktadır ve bu uygulamanın iptalini istemektedirler.

2.2 Aile

Tatar Türklerinin ailelerinin %85'ini tek milletli evlilikler oluşturur. Karma evlilikler ise ailelerin %15'ini oluştururken son yıllarda özellikle şehirlerde bu oranlarda karma evlilikler lehine bir artış söz konusudur. Geleneksel Tatar Türk aileleri ataerkil bir yapıya sahiptir. Ancak günümüzde kırsal da bile kadın ve erkeğin hakları eşitlenmiş ve aile reisliği büyük oranda ortadan kalkmıştır. Bunun sebebi artık kadının iş hayatına büyük oranda dahil olmasıdır.

Çağdaş Tatar Türk ailelerinin en büyük problemlerinden birisi boşanma oranlarındaki artıştır. Tatar Türk ailelerinde yaşlıların ve aile büyüklerinin önemli bir yeri vardır. Aileyle birlikte yaşama, Rusya toplum mantalitesinin tersine olumlu olarak karşılanmaktadır. Kırsal kesimde, küçük oğlan anne-babasının yanında yaşamaya geleneği kısmen de olsa devam ettirilmektedir.

Geleneksel Tatar Türk ailelerinde erkek çocukların eğitimiyle baba ilgilenirken kız çocukların eğitimiyle anneleri ilgilenmektedir. Çocukların adları ise genel olarak Tatar Türk âdetlerine göre belirlenir. Küçük yaşta çocuklar aile ekonomisinin içerisine katılarak sorumluluk sahibi olmaları beklenmektedir. Kırdan aileler arası akrabalık bağları oldukça yüksektir. Şehirlerde ise köy

kökenli ailelerin köyle olan ekonomik bağımlılıkları dolayısıyla kırla olan bağlantıları halen devam etmektedir.

Tatar Türkleri içerisinde suça karışma oranı Rusya Federasyonu ortalamasının üstündedir. Bunun sebebi kültürel ve sosyal sebeplerden ziyade ekonomik sebeplerdendir. Zira işlenen suçlar genellikle adi vakalardır (alkole bağlı veya narkotik suçlar, öldürme, yaralama, gasp vs.). Devlete karşı veya diğer topluluklara karşı işlenen suçlar ise Tatar Türkleri arasında yaygın değildir (Aksoy, Maraş, & Türkoğlu, 2003, s. 19).

2.3 Dil

Tatarca, Tatar Türklerinin yaşadığı bölgelerden sadece Tataristan'da resmi dil statüsündedir. Tatar Türkleri kırdaki kendi aralarında genellikle Tatar Türkçesi ile birleştirdikleri Rusçayı, Tatarcayla birlikte kullanırken kentlerde ise Tatarca neredeyse hiç konuşulmamaktadır. Okullarda zorunlu ders olmaktan çıkarılan Tatar dili artık günlük konuşma dili olarak tercih edilen bir dil değildir. Kültür ve kimlik ise birinci dereceden dil üzerinden aktarılmaktadır. Dolayısıyla Tatar diline azalan rağbet beraberinde Tatar Türk kimliğini olumsuz şekilde etkileyecektir.

Tatar Türk gençlerinin toplumsal alanda ötekileştirilmemek ve eğitim hayatlarında özellikle de yüksek öğretimde “fırsat eşitliliğini” yitirmemek adına ana dillerinden vazgeçtikleri veya ikinci plana attıkları görülmektedir. Orta kuşak için ise durum daha zordur. Zira hem çocukları ile hem de ebeveynleri ile ortak dili çoğu kez bulmakta zorlanmaktadırlar. Tatar dilini daha çok kırdaki yaşlılar yaşatmaya devam etmektedirler.

Latin alfabesine geçiş ile ilgili talepler halen devam etse de merkezî yönetimin bu taleplere karşı olumsuz tutumu devam etmektedir. Ayrıca Rusya, Tataristan dışında yaşayan Tatar Türklerini öne sürerek Tataristan'ın Latin alfabesine geçmesi durumunda diğer Tatar Türklerinin sıkıntıya gireceğini öne sürmektedir.

Tatarca yazılan ve basılan yayınlar mevcuttur. Ancak okuyucu sayılarına bakıldığında bu yayımların sembolik oldukları ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında Tatarca'nın yasaklanması olarak kabul edilen Tatarca'nın orta öğretim müfredatından çıkarılması çeşitli protestolara neden olmuştur. Bu baskıcı politikalara karşı Tatarca'ya rağbet ve Tatar kültür ve kimliğiyle ilgili artan bir bilinçlenme de söz konusudur.

2.4 Din

Tatar Türkleri arasında dinî durum Federasyon'da yaşayan diğer Müslüman halklara göre hem Çarlık hem de Sovyet dönemlerinde farklılıklar göstermiştir. Öteden beri devam eden bu farklılık günümüzde halen devam etmektedir. Bu farklılık kendini Ceditçilik hareketiyle ortaya koymuştur. Tatar Türk alimlerinin başlattığı bu dinde yenileşme hareketi toplumu her türlü taassuptan kurtaran,

akılcı ve yeniliklere açık bir anlayış olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareketin takipçileri arasında; Şehabeddün Mercani, Musa Carullah Bigi, Rızaeddin Fahreddin, Abdullah Bubi, Ziyaeddin Kemali gibi önemli isimler mevcuttu. Bu alimlerin günümüzde bile Türk İslam dünyasının dinî anlayışının gelişmesine büyük katkılar sunabilecek nitelikte olan çalışmaları bulunmaktadır (Aksoy, Maraş, & Türkoğlu, 2003, s. 42).

Günümüz Tatar Türk toplumunda dinî bilginin öğretilmesi konusunda mevcut kadroların gerekli eğitimden yoksun olmaları beraberinde çeşitli sıkıntılar ortaya çıkarmaktadır. Özellikle Suudi Arabistan ve diğer Arap ülkelerinde tahsil görmüş olan din adamlarının Tatar Türk toplumunun geleneksel İslam inancıyla taban tabana zıt görüşleri, toplumun din adamlarına bakışlarını değiştirmiş ve onları dinî hayattan uzaklaştırmıştır. Toplumun Hanefi-Maturudi dinî çizgisine ve Türk Tatar gelenek ve göreneklerine dayalı inançları zaten çok az kalmış olan toplumsal dinî hafızayı kökünden silip atmaktadır.

Son yıllarda İslami yayıncılık artış göstermiştir. Ancak Rusya Federasyonu'nda özellikle Türkistan ve Kafkasya'da yayılma yolları arayan radikal hareketlerin Tatar Türk toplumu içerisinde bu yayınlar aracılığıyla yer bulmak ve bu topluma yayılmak istedikleri görülmektedir.

Tatar Türk toplumunun nüfus, aile yaşantısı, dil ve din gibi kültür ve kimliklerin vazgeçilmezi olan unsurları bu şekilde karşımıza çıkarken 2018 yılında 1552 Tatar Türkü ile tarih, kültür bilinci, kimlik ve aidiyet üzerine yapılan bir araştırma şaşırtıcı sonuçlar vermiştir (Terzi, 2019, s. 180).

3. Araştırma Bulguları

Araştırmada katılımcılara “Yabancı insanlarla (Rusya vatandaşı olmayan) karşılaştığınızda kendinizi en çok hangi kimliğinizle tanıtırınız?” sorusu sorulmuştur. Buna göre katılımcıların yabancılara karşı kendilerini nasıl tanıttıkları değerlendirildiğinde ilk sırada %40,01 oranıyla Rusyalı, %30,15 oranıyla Tatar, %25,97 oranıyla ise Rus kimliği ile tanıttıkları görülmektedir (Terzi, 2019, s. 181).

Katılımcılara “Tatar olmak sizin için ne derece önemli?” sorusu sorulmuştur. Buna göre katılımcıların %27'si gibi azımsanmayacak bir kısmı Tatar olmanın kendileri için önemli olmadığını belirtmişlerdir. Katılımcıların “Tatar” kavramını değerlendirmelerine göre dağılımları incelendiğinde katılımcıların %44,52'sinin “Tataristan'da yaşayanlara verilen isimdir.”, %16,69'unun “Türk-Moğol karışımı bir halktır.”, %13,60'mının ise “Altın Orda Devletinin mirasçısı bir halktır.” ifadelerine katıldıkları görülmektedir. Oranı çok düşük (%1,16) olmasına rağmen bazı katılımcıların “Tatar; Barbar ve haydut demektir.” ifadesine katılmaları Rusya ilk ve orta öğretim müfredatından kaynaklı dikkat çekici bir husustur. Ayrımcılıkla ilgili ise katılımcıların büyük bir kısmı

(%79,90) geçmişte Tatarların ayrımcılığa uğradığını belirtirken günümüzde Tatarların ayrımcılığa uğradığını belirtenlerin oranı %68,04'tür.

Tarihsel süreç ne olursa olsun ve tarih kitapları hangi dezenformasyonu yaparsa yapsın Tatar Türklerinin halen kendilerini Rusya'nın önemli bir parçası olduklarını düşündükleri görülmektedir. Zira araştırmada "Tatarların günümüzde Rusya toplumu içerisindeki önemi büyüktür." ifadesine katılanların oranının %68,04, tersini düşünenlerin ise %23,20 olduğu görülmektedir. Rusya'da yaygın olarak kullanılan "Rus'u kazısanız altından Tatar çıkar." ifadesine katılanların yüzdesinin %50,84, tersini düşünenlerin yüzdesinin ise %42,59 olduğu görülmektedir. Genelde Tatarların Rusya içerisindeki yeri ve önemine dikkat çekmek için kullanılan bu ifadeye katılım oranının neredeyse yarı yarıya çıkmış olması iki şekilde izah edilebilir. Birincisi, gerçekten bu ifadenin düşünüldüğü kadar gerçekçi olmadığı veya iddialı bulunduğu; ikincisi, bu ifadeden Tatarların kendilerinin rahatsız olduğu şeklindedir (Terzi, 2019, s. 183).

Katılımcıların, ünlü Tatar şahsiyetlerinden fikir ve görüşleri bakımından hangilerini kendilerine daha yakın gördüklerine dair dağılım incelendiğinde Tataristan millî marşı yazarı olan Abdullah Tukay'ın %25,90 oranıyla ilk sırada, 1905 yılında "Rusya Müslümanları İttifakı" adında bir parti kuran Yusuf Akçura'nın %13,34 oranıyla ikinci sırada, Rus İmparatorluğu'nda Türk ve İslam toplumlarının eğitim, kültür reformu ve modernleşmeye ihtiyacını betimleyen Gaspıralı İsmail'in ise %12,89 ile üçüncü sırada yer aldıkları görülmüştür. Katılımcılar, Stalin dönemindeki Tatar aydınlarını imha etme politikasının gereği kurşuna dizilen Fatih Kerimi'yi %10,24, Tatar millî şuurunun gelişmesi yolundaki pek çok tarihî esere imza atmış olan Şehabeddin Mercani'yi %7,60, "Yeter yoldaş Stalin, Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarıyla oynamayın." "Yaşasın Tatar-Başkurt Cumhuriyeti" ifadelerini kullanan Sultan Galiyev'i ise %3,16 oranında kendi fikir ve görüşlerine yakın gördüklerini belirtmişlerdir. Bu oranlar katılımcıların kendileriyle alakalı olup yaş, yaşadıkları bölge ve çevresel etkilere bağlıdır. Burada en önemli olan husus eğitim müfredatında verilen tarihsel gerçekliklerle ve şahsiyetlerin nasıl anlatıldıkları ile ilintilidir. Zira bu şahsiyetlerden Tatar kimlik ve kültür mücadelesi için hayatlarını kaybedenler veya idam edilenlerin yurtdışına kaçan/kaçırılan şahsiyetlerden daha az bildikleri veya fikirlerinin diğerlerine göre daha az takip edildiği görülmektedir (Terzi, 2019, s. 184).

Katılımcıların, Tatar dili, kültürü ve eğitimine ilişkin görüşleri birlikte değerlendirildiğinde "Rusya'da Tatar kültürü ile alakalı daha çok özgürlükçü politikaların geliştirilmesi gerekmektedir." ifadesine katılım sağlayanların yığılma oranı %81,31, "Tataristan'da millî eğitim müfredatında Tatar kültürü ve dili yeterince işlenmiyor." ifadesine katılım sağlayanların yığılma oranı %83,89, "Rusya'da Tatar çocukları ve gençleri kendi kültür ve dilini öğrenebilecekleri yeterli sosyal olanaklara sahiptirler." ifadesine katılım sağlayanların yığılma oranı %48,38, "Rusya'da Tatarca yayınlar yeterince yapılmıyor." ifadesine

katılım sağlayanların yığılma oranı %59,28, "Rusya'da Ortak Türk dili ve kültürü geliştirilmelidir." ifadesine katılım sağlayanların yığılma oranı ise %59,28'dir. Burada dikkat çekici bir husus Tatar dili, kültürü ve eğitimine ilişkin kararsız veya fikir bildirmeyen katılımcıların oranlarının yüksek olmasıdır (Terzi, 2019, s. 185).

Rusya Federasyonu genel verilerine göre Tatar Türklerinin aile bağlarının genel olarak yüksek olduğu söylenebilir. Zira akrabalarını hangi sıklıkla ziyaret ettiklerine göre dağılımları incelendiğinde akrabalarını üç ayda bir ziyaret edenler %34,86'lık oran ile ilk sırada yer almaktadır. Ayda bir akrabalarını ziyaret edenlerin oranının %22,04, yılda bir ziyaret edenlerin oranının ise %13,85 olduğu görülmektedir. Katılımcıların genel çoğunluğunu oluşturan yığılmanın ise ayda bir ve 3 ayda bir ziyaret şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Günübirlik veya haftada bir ziyaretlerin oransal düşüklüğü incelenirken bu durumun günümüz iletişim çağında yüz yüze görüşme imkânlarının akıllı telefonlar sayesinde artmasından kaynaklı olduğu gerçeğini de göz ardı etmemek gerekmektedir.

Kimlik ve aidiyet meselesinde en önemli ve en göz önünde olan hususlardan birisi de şüphesiz yeni doğan bebeklere isim koyma kültürüdür. Araştırmada Tatar Türkü katılımcıların çocuklarına isim koyarken tercihlerine göre dağılımları incelendiğinde ilk sırada %41,95 oranında Tatar isimlerinin tercih edildiği görülmektedir. Son yıllarda geleneksel Arap ve Fars kökenli dinî isimlerden Türk kökenli isimlere doğru bir yöneliş olduğu da bilinmektedir. SSCB dönemine ait olan ve çoğunlukla çocuklarının isimlerinden dolayı herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmalarından çekinen ebeveynlerin, klasik Rus isimleri veya uydurma/kısaltma isim koyma alışkanlıklarının ise azalmakla birlikte %12,95'lik oranla halen devam ettiği de görülmektedir.

Tatar Türkleri arasında son yıllarda dinî yaşantıya bir yöneliş olduğu gözlemlenmektedir. Zira mezkûr araştırmada katılımcıların dinî vecibelerini hangi sıklıkla yerine getirdiklerine göre dağılımlarına bakıldığında %29,83'lik oran ile "haftada bir" diyenler ilk sırada gelmektedir. Bunu %25,84'lük oran ile "ayda bir", %14,05'lik oran ile "üç ayda bir" diyenler takip etmektedir. İlgilenmiyorum diyenlerin oranı ise %12,63'tür. Ayrıca Müslüman Tatarların diğer dinî inanca mensup Tatarlara göre dinî vecibeleri yerine getirme konusunda daha hassas oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Hatta Tatarlar arasında kendini Ateist olarak tanımlayan deneklerin %17,8'inin bazı periyodlarla dinî vecibeleri yerine getirdiği gibi enteresan bir sonuç çıkmıştır (Terzi, 2019, s. 189).

Tatar millî gün ve bayramlarını kutlayanların oranı Tatar Türkleri arasında %85,37 iken dinî gün, gece ve bayramlarını kutlayanların oranı %39,37'dir. Bu sonuç toplumsal hayatta dinî bayram, gün ve gecelerin millî bayramlara göre daha düşük bir şekilde yaşandığını göstermektedir.

Küreselleşen dünyada iletişim aygıtlarının da etkisiyle Tatar Türklerinin hemen yanı başındakinden ziyade daha uzaktakiyle ilgilendiği, olaylara daha makro düzeyde baktığı sonucuna varılmıştır. Zira katılımcıların %84,79'u Dünya'daki, %58,63%'ü Rusya'daki, %36,79'u Tataristan'daki, %5,73'ü ise Türk Dünyası'ndaki siyasi gelişmeleri takip ettiklerini belirtmişlerdir.

Tatar kültür ve kimliğinin korunmasının sağlanabilmesi için katılımcıların %28,80'i Tatarların kendi aralarında evliliklerinin teşvik edilmesi gerektiğini belirtirken, %26,61'i Tataristan'daki okullarda Tatarca'nın zorunlu ders olarak verilmesi gerektiğini, %22,16'sı Tatarlarda doğum oranının yükseltilmesinin teşvik edilmesi gerektiğini, %15,14'ü ise çocukların aile içerisinde Tatarca konuşmalarının teşvik edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Rusya'nın Kırım'ı ilhakında haklı olduğunu düşünen katılımcıların yığılma oranının %71,33, tersini düşünenlerin yığılma oranının ise %21,46 olduğu görülmektedir. Rusya'nın Kırım'ı ilhakının Kırım Tatarlarının lehine olduğunu düşünenlerin yığılma oranı %60,95 iken tersini düşünenlerin oranı ise %14,95'tir. Burada kararsızların oranının %24,10 oluşu dikkat çekicidir. Tatarların genel olarak Kırım'ın ilhaki meselesini Kırım Tatarlarından bağımsız olarak Kırım'ı Rusya'nın tarihi ve coğrafi hinterlandı olarak görmelerinden ve bu bağlamda değerlendirmelerinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir.

1992 yılında Tataristan'da yapılan referandumda “Siz Tataristan'ın uluslararası hukukta tanınan egemen bir devlet, Rusya ve başka devletlerle eşit şartlarda hukuki anlaşmalar yapan cumhuriyet olmasını istiyor musunuz?” sorusu sorulmuştur. Katılımcılara yine aynı soru sorulmuştur. Çıkan sonuçlar ise gayet şaşırtıcıdır. Zira katılımcıların Tataristan'ın bağımsızlığı ile ilgili düşüncelerine göre dağılımları değerlendirildiğinde bağımsızlık fikrine katılanların oranı %54,83 iken bunun tersini düşünenlerin oranı %29,90'dır. Burada “Kararsızım / Fikrim yok” diyenlerin oranı ise %15,27 olarak görülmektedir. Katılımcılar ayrıca Tatar Türklerinin öncelikli üç sorununun sırasıyla %22,49'luk oranla dil eğitimi, %16,43'lük oranla siyasi temsil, %15,53'lük oranla din eğitimi olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların imkân olduğu takdirde en çok yaşamak istedikleri ülkeler değerlendirildiğinde %51,61'lik oranla yine Rusya'da, %9,99'luk oranla Amerika'da, %9,86'luk oranla Almanya'da yaşamak istediklerini belirtmişlerdir. Kültürel benzerliklerin çok büyük oranda olduğu Türkiye'de ise yaşamak isteyenlerin oranının sadece %2,71 oranında olması ise dikkat çekici bir husustur. Yurt dışında yaşama arzusunun bu kadar yoğun olmasının sebebinin salt kültürel kaygılardan ötürü olmadığı, ekonomik gerekçelerin ve daha iyi bir gelecek beklentisinin kültür, kimlik ve aidiyet konularının hepsinin önüne geçtiği görülmektedir (Terzi, 2019, s. 190).

Araştırmada Tatar Türklerinin “demokratik anayasal yurttaşlık” temeline dayandırılmış politikaların kendilerini Tatar Türkü olmak ayrıcalığından yoksun bırakacağı ve zaman içerisinde kendi kültürlerinin baskın Rus kültürü içerisinde

eriyeceği ve en sonunda yok olacağından endişe duydukları ortaya çıkmaktadır. Bu politikaların yerine hem Tatar Türk kimliklerini koruyabilecekleri hem de Ruslarla eşit anayasal yurttaşlık haklarından yararlanabilecekleri bir sistem / politika istedikleri sonucu çıkmaktadır.

Ayrıca çalışmada Tatar Türkleri'nin büyük çoğunluğunun bütün kimliklerini özetleyen şeyin aslında dinî aidiyetleri olduğu sonucuna varılmıştır. Ruslarla benzeşme bakımından (kılık-kıyafet, dil, eğitim, gündelik yaşantı vs.) gayet yakınlık gösteren Tatar Türklerinin kimlik ve aidiyetle alakalı kendilerini “diğer”lerinden ayıran en önemli unsurun din ekseninde şekillendiği anlaşılmıştır. Din ulusal kimliğin muhafazasında önemli görevler üstlenir. Zira Sovyet döneminde yoğun olarak uygulanan kimliksizleştirme politikaları karşısında dini bayramlar, doğum, cenaze ve evlilik törenleri, kabir ziyaretleri gibi toplumsal kültürün içine yerleşmiş pek çok dinî unsur; Müslüman Türk topluluklarının millî kimliklerini muhafaza etmelerinde önemli roller oynamıştır (D'encause, 1992, s. 76-77).

Benzer sonuçlara 2002 yılında Tatarların sosyal ve kültürel yapısının tespiti için yapılan akademik saha araştırmasında rastlanmış ve İslam dininin Tatar kimliğinin ayrılmaz parçası olduğu ancak zaman içerisinde bazı dinî vecibelerin salt aktarımlar ve gelenek/görenek olarak devam ettirdiği bilgilerine ulaşılmıştır (Aksoy, Maraş, & Türkoğlu, 2003, s. 62-65). İşte tam da bu yüzden günümüzde Rusya yönetimi ve Rus kilisesi tarafından Kreşinler (sonradan Hıristiyanlaşmış Tatarlar), Tatar Türklerinden ayrı bir etnik grup olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle Rusya yönetimi ile kilisenin kendi açılarından Kreşinler özelinde gayet başarılı politikalar sergilediklerini söylemek mümkündür.

Son yıllarda ise Tatar kimlik ve aidiyeti bakımından etnik ve millî öğelerin dikkat çekici bir şekilde dinî öğelerin önüne geçtiği görülmektedir. Zira Tatar Türkleri arasında Tatar millî gün ve bayramlarını kutlayanların oranı dinî gün/gece ve bayramlarını kutlayanların oranından daha yüksektir. Bununla birlikte baskın Rus kültürü Hıristiyanlık inancını da beraberinde taşımaktadır. Örneğin Paskalya, Rusya'da en popüler Hıristiyan dinî bayramı olmakla birlikte Hıristiyan olmayanlar da dâhil olmak üzere tüm Rusya vatandaşlarının %95'inden fazlası tarafından kutlanmaktadır.

Batı'da hızla yayılan İslam karşıtlığının Rusya Federasyonu'nda da nüvelendiğini söylemek mümkündür. Bunun ortaya çıkarttığı sonuçlardan ise en çok etkilenenler Tatar Türkleri ve Kafkas Müslümanlarıdır. Özellikle kamusal alanda kendi dinini yaşamak isteyen Müslüman halklara çeşitli hukuki engellemelerin yapılmasının yanında toplumsal baskı oluşturulduğu da görülmektedir.

Tatar Türkleri kendi aralarında Tatar kavramıyla ilgili farklı düşünce yapısına sahiplerdir. Rusya'da “Tatar” kavramının “Tataristan'da yaşayanlara verilen isim” olarak yaygın bir şekilde kullanılması Tatar Türklerinin dar bir coğrafi alana sıkıştırılması çalışmasından ziyade zihinlerde küçültülmesi

projesinin ne kadar başarılı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Tatar Türkleri arasında yaşanan millî kimlik ve milliyetçilik tartışmalarına yön veren aydınlardan Cemaleddin Velidi'nin bundan bir asır önce “Millet ve Milliyet” adlı eserinde ortaya koyduğu Tatar Türkleri arasında yaşanan millî kimlik bunalımının günümüzde devam ettiği görülmektedir. Velidi'ye göre Tatar Türk millî kimliği meselesini ele alan aydın zümre ifrat ve tefrit içerisindeydiler. Günümüzde de çokça tartışılan bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Bir taraf Tatarca, Mişerce yazan aydınları İlminsky'nin ve misyonerlerin amacına hizmet etmekle suçlarken diğer taraf ise ‘Tercüman’ diliyle ‘Tatarları Türk yapmaya çalışıyorsunuz!’ diyorlardı” (Velidi, 1914, s. 30). Tatar Türkleri hangi adlarıyla anılmalıydı? Bu konuda asırlardır İdil-Ural bölgesinde yaşayan bu halkın “Tatar” olarak isimlendirilmesi gerektiğini savunan Tatar Türk aydınlardan Alimcan İbrahimov ile aynı fikirde olan Velidi, aynı zamanda Tatarların mahkûm millet olarak benimsemesi gereken sloganın “Tatarlık ve Rusya vatandaşlığı” olduğunu savunmuştur (Alp, 2012, s. 325).

Tatar Türkleri'nin bir kısmı azınlık psikolojisi içerisinde bir bakıma kültürel özgüven eksikliği yaşamaktadırlar. Bunun nedeni Tatar toplumunun yıllar içerisinde, kimlik, inanç ve ideolojik olarak baskın Rus kültürüne teslim olmasıdır. Bir nevi kurucusu oldukları ülkede gerek Rus yöneticiler gerekse kendi aydınları tarafından “Mahkûm Millet” olmaya alıştırdıkları gerçeğidir. Zira Tataristan'ın bağımsızlık fikrine katılmayan veya bu konuda bir fikir beyan etmeyen Tatar Türklerinin oranı günümüzde azımsanmayacak kadar fazladır. Bunun sebepleri ise şu üç şekilde açıklanabilir: a) Tatar Türkleri 1992 yılı şartlarından sosyal, ekonomik, kültürel ve demografik açıdan çok farklı bir noktaya gelmiştir, b) SSCB'den ayrılan diğer bağımsız devletlerin halen arzu edilen sosyoekonomik refaha ulaşamadıkları örneği, c) Tataristan'ın geleceğini hangi tarafa doğru sürükleyeceği endişesi.

“Politik Millet Kimliği”ni ortaya atan Velidi gibi yönetimle çatışarak değil yönetime dahil olarak kültürel kimliğin muhafaza edilmesi gerektiğini savunan ve modern bir millet olarak “Tatar”ların yoluna Ruslarla birlikte devam etmesi gerektiği düşüncesi günümüz Tatar toplumu içerisinde hâkim bir düşünce olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Gaspıralı'nın ortaya koyduğu ve Müslüman Tatar Türk toplumunda karşılık bulan “Rusya Müslümanlığı” kavramının kendi dönemi içerisinde toplumunun kimlik, kültür, inanç ve aidiyetlerinin muhafazasına önemli katkıları olsa da değişen koşullar (demografik hareketlilik, rejim değişiklikleri, baskın Rus kültürü içerisinde geçen süre) neticesinde Tatar Türkleri açısından çeşitli ve tek taraflı kültürel kayıplar yaşanmış, “Rusyalı” olabilmek adına “Müslüman” ve “Türk” kimlikleri ciddi zarara uğramıştır. Günümüzde ise Rusya Devlet Başkanı danışmanlarından S. Gradirovskiy tarafından çokça dillendirilen “Rus İslamı”⁷ kavramı Rus kamuoyunda destek

⁷ **Rus İslamı:** Sergey Gradirovskiy tarafından 2003 yılında kavramsallaştırdığı “Rus İslamı”nı şu şekilde açıklar; “Rus İslamı” kavramı Rus ve İslam kültürlerinin ortaya çıkardığı bir

bulmaktadır. Dolayısıyla ileriki yıllarda bu kavram ve çerçevesinde geliştirilen politikaların Tatar Türk kimliği üzerindeki etkisi daha çok tartışılan konular arasında yer alacaktır.

Sonuç

Günümüzde tarihsel süreç içerisinde yaşanan toplumsal değişim ve sürekli yara alan kültürel belleğe ek olarak yukarıda bahsettiğimiz değişen kimlikler sebebiyle kültürel ve kimliksel kargaşa yaşayan Tatar Türk toplumu, aidiyet ihtiyaçlarını karşılayabilecek kaynak sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar birbirine kenetlenen ve ortak çıkara katkı sağlamak üzere nadir de olsa bir araya gelebilen bu toplumun küreselleşme süreciyle birlikte aidiyet duygularının aşınmaya ve nereye ait olduklarından kuşku duymaya başladıkları döneme girilmiştir. Tüm dünya toplumlarında olduğu gibi postmodern insanın ya kendi başına kalacağı ya da etnisite, ırk, din, kültür gibi kimlik yapılarına sarılacağı düşünülmektedir.

Sovyet sonrası zamanın Tatar Türk aidiyetleri üzerinde yarattığı bu boşluk, günümüz Rusya merkezî siyasal iktidarlarının kimlik politikaları konusundaki hevesinin nedenini de açıklıyor. Azınlık politikaları temelinde inşa edilen kimlikler gayet dayanaksız ve merkezizetçi olarak tasarlanmıştır. Tam da bu noktada Tatar Türklerinin tamamı olmasa da bir kısmının kendi kültür ve kimliklerini yeniden tanımaya çalışıyor olmaları Türkiye açısından büyük önem arz etmektedir. SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin Rusya'daki soydaşlarının üzerindeki etkisinin artması ile paralel biçimde bölgedeki Türk varlığının da kimlik kazanma çabası içerisinde olması önemlidir. Nitekim Türkiye, Tatar Türk toplumunda oluşan bu kimlik ve aidiyet boşluğunu doldurabilecek tarihi birikime ve vizyona sahiptir.

Araştırmada Rusya'da yaşayan Tatar Türk kültür ve kimliğinin tarihsel gelişimi ve günümüzdeki yeri incelenmiş ayrıca Tatar Türklerinin toplumsal yapısı ile kültür ve aidiyet sorunsalı bilimsel açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır. Tatar Türkleri Rusya tarihi seyri içerisinde çeşitli devlet yöneticileri ve ideolojileri tarafından bazen tehdit bazen de kurtuluş olarak gösterilmiştir. Rusya Federasyonu'nda bugün bu aynı ikilem yaşanmaya devam etmektedir.

Rusya'nın tarihi aynı zamanda savaşın, sürgünün, zorunlu göçün ve başarılı/başarısız asimilasyonun da tarihidir. Özellikle Kazan şehrinin Ruslar tarafından işgali ile başlayan süreçte tarihinden kopartılamayan halkların kitlesel coğrafi yer değişiklikleri söz konusudur. Nitekim göç demek, sadece coğrafyadan kopuş değil; tarihinden, kültüründen ve kimliğinden kopmak

olgudur ayrıca günümüz modern dünyasına yakışan ve gelişen toplumların ihtiyacıdır.” Bkz; Gradirovskiy, S. (2003, Temmuz). Kulturnoe Pograniche: Russkiy İslam (Культурное пограничье: русский ислам). 2019 tarihinde www.antropotok.archipelag.ru: http://antropotok.archipelag.ru/text/a258.htm adresinden alındı.

demektir. Asimilasyona hazır hale gelmek demektir. Bununla birlikte Rusya; savaşların, zorunlu göçler ve sürgünlerin yanı sıra özellikle sanayi devrimiyle birlikte gönüllü göçlerin de büyük ölçüde yaşandığı bir yerdir. Yaşanan bu göçler yeni sınıfsal farklılıkları ve beraberinde büyük dönüşümleri getirmiştir. Hatta giydirilmeye çalışılan Homo Sovieticus kimliğinin verdiği kültürel tahribatlar; savaş, sürgün ve zorunlu göçlerin tamamından daha büyük ve etkili olmuştur.

SSCB'nin dağılmasından sonra eski kimlik ve kültürel değerlerini kısmen de olsa muhafaza edebilmiş halkların artan milliyetçiliğinin de etkisiyle bağımsızlıklarını ilan ettikleri görülmektedir. Aynı dönemde Tatar Türklerinin de benzer girişimleri olduğu ancak gerek coğrafi gerekse tarihsel bakımdan diğer halklara göre Rusya ile daha girift durumları bağımsızlıklarına engel olmuştur. Bu yüzden ki, günümüz bazı Rus Avrasyacı düşünürleri “Rusların Hristiyan olmalarına rağmen Turanilere daha yakın olduğunu ve hatta Rusların Cengiz Han'ın mirasçıları oldukları” konusunu dile getirerek aslında bu düşünceleriyle Tatar Türkleri'nin bağımsızlık mücadelelerini baltalamaya çalışmaktadırlar.

Rusya'da günümüzde iki yüze yakın etnik gruptan ve sayıları yüzlerle ifade edilen dil çeşitliliğinden bahsedilmektedir. Etnik Ruslardan sonra resmî rakamlara göre 6 milyonu aşkın, gerçekte ise çok daha fazla bir nüfus ile en büyük etnik grup Tatar Türkleridir. Ancak bu nüfusun büyük bir kısmı birbirinden kopuk ve dağınık şekilde yaşamaktadır. Başkurt, Kazan, Kırım, Mişer, Kreşin, Nogay, Tümen, Petersburg, Sibir, Saratov, Astrahan Tatarları vs. gibi adlandırmalarla ortak Tatar Türk aidiyetinden kopartılmış şekilde varlıklarını sürdürmektedirler. En yoğun olarak yaşadıkları Tataristan'ın başkenti Kazan'da bile azınlık durumundadırlar. Kısa vadede olmasa bile küçülen nüfuslarıyla Tatar Türklerinin Rusya içerisinde önce dillerini sonra aidiyet ve kültürlerini yitirmiş diğer halkların acı sonlarıyla karşı karşıya kalma ihtimalleri yüksektir. Nitekim 1992 yılında kabul edilen ve 2017 yılına kadar çeşitli sebeplerle 17 defa değiştirilen⁸ Tataristan Anayasası, Tatar Türk kültür ve kimliğini siyasal ve anayasal zeminde artık savunamaz hale gelmiştir. Yine de tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen Tataristan Anayasası'nda Rusça ve Tatarca'nın resmî dil olduğu maddesi yerini muhafaza etmişti. Ancak 2017 yılında çıkarılan, tüm cumhuriyetleri kapsayan ve Rusya'da Rusça haricinde başka dillerin sadece seçmeli olarak okutulmasını içeren kanun ile dil konusu velilerin takdirine bırakılmıştır. Öteden beri Rus idaresi ve baskısı altında savunma refleksine dayalı birçok kez kimlik değiştirmek zorunda kalan Tatar Türkleri artık Rusya'dan en azından kendi dillerinde eğitim, kendi tarihlerini

⁸ 1992 -2017 yılları arasında değiştirilen anadil ve eğitim kanunlarından bazıları;

- 2002 yılında Rus olmayan halkların Latin Alfabesi'ne geçmesi yasaklandı,
- 2007 yılında ana dilde eğitim yasaklandı,
- 2009 yılında üniversiteye giriş sınavları sadece Rusça yapılmaya başlandı.

öğrenebilecekleri müfredat gibi küçük ama önemli talepleri karşılayacak yeni bir bakış açısı istemektedirler.

Yapılan araştırma sırasında Tatar kimliği, kültürü, kültürel belleği ve toplumsal değişimi üzerine Rusça yazılmış sınırlı sayıda esere rastlanmıştır. Bunun yeterli akademik altyapı yoksunluğundan değil, bu konuların çalışılmasının Rusya resmî makamlarınca özellikle desteklenmediğinden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Kitaplar

- AKSOY Erdal, MARAŞ İbrahim & TÜRKOĞLU İsmail, Günümüz Tataristan'ın Sosyal ve Kültürel Yapısı (Kazan Örneği), Ankara: TİKA, 2003
- ALLEN J. Frank, Islamic Historiography and “Bulghar” Identity among the Tatars and Bashkirs of Russia, Leiden; Boston: Brill, 1998
- ASSMANN Jan. Kültürel Bellek, (çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yay., 2001
- D'ENCAUSE Helene Carrere, Sovyetler'de Müslümanlar, (A. Tekşen, Çev.) İstanbul: Ağaç Yayınları, 1992
- DEVLET Nadir, “İsmail Bey Gaspıralı”, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990
- DEVLET Nadir, Millet ile Sovyet Arasında 1917 Ekim Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi, İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2011
- DEVLET Nadir, Tataristan'da Siyasal Süreç. Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu, Ankara: AKM, 2012
- DÖNMEZLER Sulhi, Toplum Bilim, İstanbul: Beta Basım Yayın, 1994
- GASPIRALI İsmail Bey, Rossiya i Vostok: Ruskoe Musulmanstvo (Россия и Восток: Русское мусульманство). Kazan: TKİ. 1993
- GÖKALP Ziya, Türkçülüğün Esasları, İstanbul: Bilgi, 1976
- HALBWACHS Maurice, Hafızanın Toplumsal Çerçevesi, (Çev: Büşra Uçar, Ankara, Heretik Yayınları, 2016
- İZMAYLOV İ. L., “Dilemma natsionalnoy istorii v federativnoy strane: gosudarstvennost i etničnost”, Kazanskiy Federalist, No. 2, 2002
- KAMALOV İlyas, Altın Orda ve Rusya, Ankara: Ötüken Neşriyat, 2009
- KARAMZİN Nikolay Mikhailovich, История государства Российского (İstoriya Gosudarrtva Rossiyskogo), Moskova, EKSMO, 2010
- KURAT Akdes Nimet, IV - XVI. yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, Ankara: TTK Yayınları, 1972
- LEONTYEV Konstantin, Vostok, Rossia i Slavyanstvo, Moskova: OKO, 2007
- PAREKH Bhikhu, Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek. Ankara: Phoenix Yayınları, 2002
- SAVİTSKİ Pyotr, Kontinent Evrazii, (A. Dugin, Dü.) AGRAF, 1997

WEEKS Jeffrey, "Farklılığın Değeri", Kimlik: Topluluk, Kültür, Farklılık, çev. İrem Sağlamer, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1998

Kitap Bölümü

DOĞAN Fatih, "Alman Milliyetçiliği" Yüce Gökberk (Ed.) Milliyetçiliğin Coğrafyaları, 1-16, Ankara, 2019

Makaleler

ALP Alper, Cemaleddin Velidiye Göre Kazan Tatarları Arasında Milli Kimlik Meselesi, Türk Dünyası: Dünü ve Bugünü (s. 321-326). Bakü: Azerbaycan Tarih Kurumu, 2012

ARIK Durmuş, Türk Kültürünün Farklı Bir Boyutu Olarak Kreşin-Hıristiyan Tatarların Dini İnanışları, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (1), 67-86, 2006

AYDOĞDU Hüseyin, "Modern Kimlikte Öznenin Ölümü", Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 2004

BECKER Samuel, Russia Between East and West, The Intelligentsia, Russian National Identity and the Asian Borderlands, Central Asian, 1991

BUDAK Musa, "Savaşın Kökenleri ve Vekaleten Savaş Aktörleri Olarak Terör Örgütleri", Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi 2020, s. 91-112

ERŞAHİN Seyfettin, Rusya'da Müslümanlar: Tatar Kavimlerinin Tarihçesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 561-602, 1996

GLEASON Philip, "Identifying Identity", B. Ashcroft, G. Griffiths ve H. Tiffin (Der.) içinde, The post-colonial studies reader (2nd Edition) (p. 194-196), Oxford:Routledge, 2006

GULYGA Arseniy Vladimirovich, «Я видел истину» (Достоевский) // Русская идея и ее творцы ("Ya Videl İstinu" Dostoyvskiy - Ruskaya İdeya i Ee Tvorsty), Moskova: ESKMO, 2003

HALPERİN Charles J., "Soviet Historiography on Russia and the Mongols", Russian Review, Vol. 41, No. 3, 1982

HANAZAROV Kuchkar H., Sbljieniy Natsiy i Natsionalniye Yazıki v SSSR, Taşkent: Gos. İzd., 1963

HUNTINGTON Samuel P., The Clash of Civilizations? Foreign affairs, 1993

İLİYEV İvan G., Short History Of The Cyrillic Alphabet. International Journal Of Russian Studies, 221-285, 2013

KAYA Sezgin ve İŞYAR Ömer Göksel, "Rus Yayılmacılığı ve Slavofil Düşüncenin Tarihsel Gelişimi" USAK, Cilt:4, Sayı: 8, ss. 25-49, 2009

KURAT Akdes Nimet, Kazan Hanlığı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi - DTCF Dergisi, 12(3.4), 227-246, 1954

LAZZERİNİ Edward J., "Tatarovedenie and the 'New Historiography' in the Soviet Union: Revising the Interpretation of the Tatar-Russian Relationship", Slavic Review, Vol. 40, No. 4, 1981

LOTMAN Yuriy Mihailoviç, Besedy o rusской культуры (Besedy O Ruskoy Kulture), St. Peterburg: SPB, 1999

MAKAROVA Guzel İ., Etnokulturaia politika federalnogo tsentra i respubliki Tatarstan: strategii integratsii, Kazan: Institut istorii AN RT, 2009

MARAŞ İbrahim, İdil Ural Bölgesi Müslümanları ve Ceditçilik Düşüncesi. Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları, Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007

SOLTAN Elnur, “Coğrafya, Tarih ve Rus Kimliği”, Avrasya Dosyası, 6(4), 2001

SOMUNCUOĞLU B. Tümen “Çarlık Rusyası Dönemi Türkistanı’nda İslam ve Modernleşme” TSA / YIL: 18 S: 2, Ağustos 2014

TATARSKAYA ENTSİKLOPEDIYA, “Bulgarskiy Natsionalnyy Kongress”,

TOLZ Vera, Forging the Nation: National Identity and Nation Building in Post-Communist Russia, Europe-Asia Studies, 1998

TOPSAKAL İlyas, 1910 Misyoner Kongresi Kayıtlarına Göre Kazan Bölgesinde Açılan Okul ve Tercüme Faaliyetleri: N.V. Nikolskiy'nin Raporu, B. Bayram içinde, Milliyetlerin Kesişme Noktası: İdil-Ural Çalıştayı Bildiri Kitabı, 2014

VELİDİ Cemalettin, Millet ve Milliyet, Orenburg: OKİ, 1914

YAZICI Nesimi, İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 192, 1992

İnternet Kaynakları

Gosduma Zapretila Tatarlar Pisat Latinitsey” (Devlet Duması Tatarlara Latin Harfleri ile Yazmayı Yasakladı), 15 Kasım 2002: <http://lenta.ru/russia/2002/11/15/language/> (Erişim Tarihi: 22.02.2020)

GRADİROVSKİY, S. Kulturnoe Pograniche: Russkiy İslam (Культурное пограничье: русский ислам). 2003, Temmuz: www.antropotok.archipelag.ru: http://antropotok.archipelag.ru/text/a258.htm (Erişim Tarihi: 11.12.2019)

Rus dili ve edebiyatı, <http://www.rusdiliveedebiyati.com/kiril-alfabesi-tarihcesi/> (Erişim Tarihi: 12.10.2019)

TERZİ Hacı Murat, Rusya’da Çokkültürlülük ve Tatar Kimliği, ASBÜ Yayınlanmamış Doktora Tezi http://acikerisim.ybu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1283/haci_murat_terzi_t ez.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

СОЦИАЛЬНАЯ СТРУКТУРА И ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРЫ И ИДЕНТИЧНОСТИ ТАТАР, ПРОЖИВАЮЩИХ В ВОЛГО-УРАЛЬСКОМ РЕГИОНЕ

АННОТАЦИЯ

Для того, чтобы понять социальную структуру, необходимо рассмотреть понятия «культурная память» и «социальные изменения». Каждое из понятий социальных изменений, состоящее из связанных или не связанных с социальной памятью, являющейся в свою очередь социокультурным продуктом, переменных и формирующееся в рамках сложного процесса, требует отсылки к историческим особенностям. Таким образом, социальная структура, возникающая как слияние социальной памяти и изменений, может быть определена как постоянное вспоминание накопленных поколениями

знаний, постоянно подвергающихся различным изменениям в рамках исторического развития.

Татары, проживающие в Волго-Уральском регионе, на протяжении всей истории искали пути сосуществования с сообществами, живущими на той же географической территории. Даже в самые интенсивные периоды разнообразия этнической идентичности и конфликтов, связанных с ней, татарами, продолжавшими поиски способов ведения совместной жизни, велась борьба и даже войны за сохранение татаро-тюркской социальной структуры и культуры. Живущие на данной географической территории общества путем, когда слияния, а когда разделения в рамках различных искусственных политико-географических границ стали идентифицироваться как меньшинства и превратились в политический инструмент, в большинстве случаев рассматриваясь как проблемная зона.

С распадом Советского Союза в современной Российской Федерации поиски культурной идентичности и принадлежности, которые вновь появились на повестке дня, как во всей федерации, так и в Волго-Уральском регионе, затронули и татарское население, которое обладает в России, как большой численностью, так и влиянием.

В рамках исследования было выявлено, что татары обеспокоены тем, что политика, основанная на «демократическом конституционном гражданстве», лишит их привилегии быть татарами, и со временем их культура растает в доминирующей русской культуре и в конечном итоге исчезнет. Татары хотят получить позволение на сохранение национальной идентичности и равные с русскими конституционные права гражданина. Так, выявлено, что среди татар существует понятийная путаница, связанная с понятием «татарин». В России понятие «татарин» часто используется для определения человека, живущего на территории Татарстана. Этот факт оценивается татарами в большей степени как попытка снизить значение тюрков в умах людей, нежели как попытка втиснуть татар в рамки узкой географической территории.

Часть татар, живущая в рамках психологии меньшинства, переживает в некотором смысле потерю культурной уверенности в себе. Причина этого в том, что татарское общество на протяжении многих лет жило в тени доминирующей с точки зрения идентичности, веры и идеологии русской культуры. В стране, основателями которой они в некотором смысле являются, как русскими правителями, так и собственной интеллигенцией им привита привычка быть «обреченной нацией». Идея «политической национальной идентичности», выдвинутая, например, Велиди, и утверждающая, что культурная идентичность должна поддерживаться, участвуя в управлении, а не в борьбе с управлением, и что татары как современная нация должны продолжать свой путь вместе с русскими, выделяется как доминирующая мысль в современном татарском обществе. Кроме того, даже несмотря на то, что концепция «российского ислама», предложенная Гаспринским и нашедшая отражение в мусульманском татаро-тюркском обществе, в одно время внесла значительный вклад в сохранение идентичности, культуры, веры и

принадлежности общества, в рамках изменяющихся условий (демографическая мобильность, смены режима, время в доминирующей русской культуре). Татары понесли разнообразные и односторонние культурные потери, чтобы смочь стать «русскими», таким сторонам идентичности как «мусульманин» и «тюрок» нанесен серьезный ущерб. В настоящее время, в дополнение к социальным изменениям, переживаемым в историческом процессе, и культурной памяти, которая постоянно нарушается, татаро-тюркское общество, переживающее культурные потрясения и идентификационные проблемы из-за смены идентичностей, упомянутых выше, столкнулось с нехваткой ресурсов, которые позволили бы удовлетворить потребности в принадлежности.

Цель данного исследования - изучение татаро-тюркской культуры и идентичности, которые претерпевали демографические и социальные изменения при непрерывном взаимодействии с различными сообществами в регионе на протяжении сотен лет. Исследование, в котором изучаются культура и идентичность татар, проживающих в Волго-Уральском регионе, проводилось с помощью качественных методов сбора данных.

Ключевые слова: Волго-Уральский регион, татары, культура, социология идентичности, культурная память, социальные изменения, семья, язык, религия.